

sivil hizmetlerin ifası için kullanılmakta idi. Cumhuriyet idaresi ile sivil olan mülki hizmetlerin durumu bir kaç defa değişti. Türk idaresi hiç olmazsa bir dereceye kadar halk üzerinde otorite sahibi idi. Türkçe memurun mânası emredilen demektir. Bir hizmetkâr değil, fakat bir âmir idi. Hakikî bir değişiklik, yeniden eğitim görmüş bir memur ve vatandaşın mevcudiyetini icab ettiriyordu. Son yıllardaki en teşkilâtli gelişme bu idi ki henüz başlamıştı.

Din ve kültür (s. 395 - 436) : 1924 ün lâik devrimleri dervişlere değil din ülmesine yöneltilmişti. Fakat az sonra anlaşıldı ki, lâikliğe muhalefet ulemeden değil dervişlerden geldi. Ulema devletin otoritesine boyun eğmeğe alışmıştı. Dervişler ise müstakil olup, muhalefet etmek itiyadında idiler. Onlar halkın kendilerine itaat ve emniyet etmesinden hoşlanmakta idiler. Güney-doğu'daki bazı yerlerde muhtelif derevesi hanedanları zühür etti ve eski derebeylerin yerini aldı. İslâmiyet, türk milliyetçiliğinin en önemli vasıflarından biridir. İslâmî inanış ve onun tatbikatındaki değişiklikler, ahlâkî ve siyasî sebeplerle de türk halkının menfaati için lüzumlu idi. Türk Köylüsü eskiden olduğu gibi dindar idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında ifade edilemediği için bilinmeyen bu gibi düşünceler, zamanla ifade edilebildiğinde bir «canlanış» olarak tslâkki edilmişti. Bu «canlanış»ı destekleyen en kuvvetli elemanlardan biri esnaf olarak bilinen sınıf idi.

Türkiye'de de başka islâm memleketlerinde olduğu gibi doğu ve batı unsurlarının en iyi sentezi başarısından ümitle konuşanlar vardı. Bu boş bir ümittir. Zira tarihte medeniyetlerin karışmasından en iyi medeniyet unsurlarının birleşmesi sonucu alınmaz. Daha ziyade iyi, kötü farklarının birleşmesinden meydana gelen bir karışmadır. Fakat modern düşünce seviyesinde

bir dine imanın canlanması, imkânın hududları içindedir. Türk halkı sağ duyusunu kullanarak islâmiyet ve modernizm arasında tezada düşmeksizin onları birleştirecek bir telif yapabilir.

Seçkinler gurubu ve halk (s. 43-472) : Bu kısım şu küçük kısımlar hâlinde incelenmiştir. Eski nizamın parçalanışı; Ayanlar ve derebeyler; zirai değişme; Avrupalıların siyasî ve iktisadî faaliyetleri; hristiyan orta sınıf; islâm reaksiyonu; endüstri; genç türkler; toprak kanunları; iktisadî milliyetçilik içtimaî değişme; yeni seçkinler grubu; devrimler; Kemalist halkçılık; devletçilik; harp yılları; Demokratik muhalefet 1945-1950; Toprak reformu; İşçiler ve köylüler.

Bu gün Türkiye'de bir kısım aydınlar tarafından yanlış anlaşılmağ temayülünde bulunan devletçilik ve onun tatbikatı hakkında Prof. Bernard Lewis'in aşağıdaki satırları çok ilgi çekicidir: «1929 yılında dünyayı kaplayan iktisadî buhran Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî gelişiminde yeni bir devre açtı. İktisadî ihtiyacın gittikçe artan baskısı Yeni Türk devletini daha yeni iktisadî faaliyette bulunmağa zorladı. Bu sebeble 1931 yılında devletçilik bir esaslı prensip olarak hükûmeti programında yer almak üzere adapte edildi. Bu iktisadî siyaset hiç bir yeni ideolojik meyilden ilham almamıştı; veya doğrudan doğruya herhangi bir dış baskı sonucunda da olmamıştı. Devletçilik, iktisadî faaliyetin öncüsü ve tanzimîsi olarak devletin faaliyeti demekti. Türk hükûmetinin iktisadî faaliyetleri kötü yöneltilmiş veya tatminkâr olmayabilir: Lâkin bu faaliyetler evvelce Türkiye'nin sahip olmadığı iş adamları, teknisyenler ve menejerlerden meydana gelen yeni bir orta sınıf yarattı. Bu yeni unsurun zühurunun iktisadî ve içtimaî sonuçları gelecek nesilde elde edildi. Harpten sonra geli-

şen bu sınıf memleketteki siyasî kuvvetler dengesini değiştirdi. Bununla beraber nüfusunun yüzde 70 ini teşkil eden köylünün bulunmaları ise hâlâ halledilmekten uzak kalmıştı. Kemalizm, devrimi kazabalara ve şehirlere götürmüştü. İkincisi, sessiz ihtilâl ise şimdi milletin derinliklerine varıyor ve yeni bir geçişe başlıyordu.

Sonuç, Türk devrimi başlığını (s. 478 - 480) taşımaktadır. Eski nizamı zorla yıkıp yeni bir siyasî nizam kurana Türk devrimi şekil bakımından 1908 de başladı. Türkiye'deki temel değişiklikler-islâmî imparatorluktan millî Türk devletine, Orta-çağ tsokrasisindeu meşrutî cumhuriyete, bürokratik feodalizmden modern kapitalist iktisadî cemiyete-reformcu ve radikallerin başarılı dalgaları ile uzun bir devrede tamamlandı. Eser 1950 den sonraki olayları incelemekte hudud olarak bu tarihi kabul etmektedir.

Prof. B. Lewis eserini meydana getirmek için uzun yıllar çalışmış ve büyük gayret sarfetmiştir. Eserinin her sayfasında kullandığı kaynakların zenginliği kadar onları tefsir etmekteki üstün başarısı derhal dikkati çekmektedir. Bununla beraber bir kaç küçük noktaya işaret etmekten kendimizi alamıyoruz. XVI. - XVII. asırlarda Osmanlı türklerinin Avrupa askerî tekniğini adapte etmeğe çalışmaları (s. 6), bazı noktalarda doğru olmakla beraber genelleştirilemez. XVI. asırda Osmanlılar hiç bir zaman zaafa düşdüklerini kabul etmemişlerdi. Hattâ XVII. asırda dahi bu böyledir. Meselâ Avrupa topluluğunun yeni buluşlarını, XVI. asırda Osmanlı toplumunun en gelişmiş olduğu devirde kabul edemeyecekleri aşikârdı. Böyle bir adaptasyon zikredilen asırlarda olabilmiş olsa idi, daha sonraki asırlarda bu sahalardaki yapılan yenilik hareketlerinin bir kısmına lüzum hasıl olmayacaktı. Prof. B. Lewis'in önsözünde belirtmesine

rağmen timar sistemi yerine feodalite gibi bazı terimlerin, mayyayn mesleklerinin izahında kullanılmaları biraz suni izah tarzıdır. Bunu farketmiş olması yazarın lehinedir. Bu arada Bizans feodalizminin Osmanlı timar sisteminin şekillenmesine yardım ettiği iddiasının bir farâziye halinde olup mukayeseli bir tedkik'e muhtaç olduğunu belirtmek lâzımdır (s. 43). Talât Paşa'nın sadareti eserin bir yerinde (s. 221) Şubat 1917 olarak gösterilmişken, diğer yerde (s. 222) 1916 olarak zühul eseri kaydedilmiştir. Yeni harflerin kabul edilmesine Türk hükûmetinin Sovyetlerin hakim oldukları yerlerde ilk defa tatbik ederek bu hususta teşvikçi rol oynadıkları ve örnek oldukları fikrine (s. 271) iştirâk edemiyoruz. Keza Şehremini makamının Bizans menşeli (s. 388) olduğu ihtimal şeklinde dahi düşünülemez. Eserde ayanlarla derebeylerin lâyıki veçhile ayırıldılmemesi gibi müphem kalmış bir kaç mesele daha vardır. Bu ve bunun gibi noktalar eserin bütününe etki yapmayan teferruat bakımından noktalar olarak kabul edilmelidir. Genel olarak Prof. Bernard Lewis kullandığı kaynaklar kadar onları incelemek ve tefsir etmekte dolayısı ile ele aldığı meseleleri aydınlatmakta büyük başarı göstermiştir. Yazarın lehine kaydedilecek diğer hususda, iyi bir tarihçi de olması lâzım gelen tarafsızlıktan ayrılmaması olmuştur. Yeni Türkiye'yi ve onu meydana getiren âmilleri öğrenmek isteyen herkes elimizdeki eseri kullanmak zorundadır. Bu eserin bir an önce türkçeye çevrilmesi ve türk ilim hayatına mal edilmesi en büyük temennimizdir.

Dr. Cengiz Orhonlu

Franz Babinger, *Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata (Pera) und Skutari aus dem Ende des*

16. Jahrhundert, [Istanbul, Galata ve Üsküdar'ın XVI. yüzyıl sonlarından kalma üç panoraması], Denkschriften der österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil. — hist. Klasse, 77. Cilt, 3. Risâle, Wien 1959, 22 sahife, 1 renkli ilâve, üç resim, 11, 20 DM.

Eser tanınmış şarkiyatçının muhabir üyesi bulunduğu Avusturya İlimler Akademisi'nin Felsefe-Tarih Bölümü'nün 18 Şubat 1959 da yaptığı toplantıya sunulmuştur. Asya ve Avrupa'nın birbirinden ayrıldığı yerde, Haliç kenarında, insanı sarhoş edecek kadar güzel manzaralara sahip İstanbul şehri hakkında son yıllardaki yayın faaliyetlerine bu etüdüyle katıldığı candan arzu ettiğini tebarüz ettiren müellif, makalesinin birinci kısmında (s. 3-7) İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonraki, hemen hemen bir asırlık, müddet zarfında bu güzel şehrin avrupalılar tarafından yapılan manzaralarından bahsetmekte, bunları tenkidî olarak mukayese etmektedir.

Babinger'e göre, İstanbul'un fethinden (1453) sonra Avrupa'da uzun bir müddet bu şehre ait resimler Floransa'lı Cristoforo Buondelmonte'nin 1420/1422 tarihlerinde yazdığı *Librum Insularum Archipelagi*'deki iki ayrı tarzındaki şehir plânına münhasır kalmış, bu plân ayrıca bir çok yazmalara da aktararak yayılmıştır. Zira, Bizans'ın sükutunu takip eden yıllarda batılı ziyaretçiler şehrin değişen manzaralarını çizmek fırsatını bulamamışlardır. Müellife göre, bir Venedik'li sanatkar tarafından yapılan Rumelihisarı'na ait bir resim bu hususta muhtemelen yegâne istisnayı teşkil eder. XV. yüzyılın sonlarında ise 1493'de iki dilde -almanca ve lâtince-basılan Nürnberg'li doktor ve hümanist Hartmann Schedel'in *Weltchronik*'inde Wilhelm Pleydenwurf veya Michel Wolgemut'un diğer bir orijinalde dayanarak

yapmış oldukları iki gravür hıristiyanlık âlemine Osmanlıların yeni başşehir hakkında fikir veriyordu.

Daha sonra, 1533'de şark dokuma sanatının tekniğini öğrenmek, bu fırsatı kullanarak, Kanunî Sultan Süleyman'a kendi ülkesinden getirdiği dokumaları satmak veya hediye etmek maksadıyla İstanbul'a gelerek bir yıl kalan flaman ressamlarından Pieter Coecke van Aelst'in ölümünden sonra karısı tarafından *Ces Moeurs et fachsens de faire de Turcz* adıyla bir kitap halinde neşrolunan gravürlerden başka memleketine daha neler getirmiş olduğunun ve bu meyanda İstanbul'a ait bir panoramanın da bulunup bulunmadığının bilinmediğini yazan Babinger, 1544'de Basel'de tab edilen Sebastian Münster'in *Cosmographia universalis*'inden bahsetmektedir. Bu kitapta David Kandel tarafından yapılmış İstanbul'a ait bir gravür bulunmaktaydı, fakat hiçbir hususiyeti haiz değildi. Bu gravüre mesnet olan eserin Venedik menşeli olduğu ihtimalini kabul eden Babinger, vaktiyle Eugen Oberhammer'in bu gravürlerin en eski örneğinin 1:2) de Venedik'te Valvassore matbaasında basılmış olduğu yolundaki inancını, yeni vesikalar ışığında, reddetmek lâzım geldiğini işaret etmektedir.

İstanbul'a ait panoramalar içinde tereddütsüz en mükemmeli nin ve orijinalinin, muhtemelen 1555'de Busbeck'in maiyyetinde İstanbul'a gelen Flensburg'lu ressam Melchior Lorichs tarafından yapılmış aslında 11, 45 m. boy ve 0, 45 m. genişliğinde olan dev eser olduğunu belirtin Babinger esas yukarıdaki makalenin mevzuu olan panoramalara geçmektedir. Bunlardan 150 cm. boy ve 10,5 cm. genişliğinde olan İstanbul'un Eyüp'ten Topkapı Sarayı'na kadar Galata'dan yapılmış sulu boya bir panoramasını ihtiva etmektedir; Viyana Millî Kütüphanesi'ndeki 8323

numaralı yazmadan 1913 senesinde bir sergi münasebetiyle çıkartılmıştır. Bu panoramadan bir çok yerlerde bahsolunmasına rağmen kıymeti hakkında esaslı bir tetkik yapılmamıştır.

Yukarıda adı geçen yazma 40, 5x27 cm. ebadında olup 172 varaklı muhtevidir ve 158. varağında Üsküdar'dan Karaköy'e kadar uzanan Asya sahilinin 161. varağında Galata'nın Babinger'in ilâve de küçültülmüş, fakat renkli olarak verilen panoramaları bulunur. Eser haddi zatında sulu boya ile yapılmış türk sarayına ve halk hayatına ait resimleri, III. Murat'ın bir portresini ihtiva eden bir şaheserdir. İmparator II. Rudolf (1576-1612) ilk sahibidir. Babinger, yazmanın 128. varağında «*Sinam Wascha* (Sinan Paşa)'nin hile ve hadası ile İran Şahının oğlu 1590 da İstanbul'a bölge getirildi» izahını taşıyan resme bakarak 1590-93 tarihleri arasında İmparatora intikal etmiş olacağı hükmüne varmaktadır. İran Şehzadesi -Babinger'e nazaran-Selânikî'nin de kaydettiği (*Tarih, İstanbul* 1281. 261) ve kendisinin bizzat mihamdarlığını yaptığı, maiyyetinde 1000 İranlı, 1500 den fazla at. 83) katırla 1590 senesi Ocak ayında İstanbul'a gelen Şah Abbas'ın yeğeni Haydar Mirza olmalıdır. 1593'de de Osmanlı-Avusturya harpleri başlamıştır.

Makalenin mühim bir kısmını (S. 8-18) resimlerin kimin tarafından yapılmış olabileceğinin münakaşası teşkil etmektedir, zira hiç biri imza taşımamaktadır. Babinger muhtelif ihtimaller üzerinde durmaktaysa da hiç birinde karar kılamamaktadır. Panoramalardan İstanbul'a ait olanının -M. Lorichs'inkiyle mukayese ve İstanbul'un mimarî tarihine ait bilgilerin ışığında tetkikinden hakikate uygun olabileceği, diğer ikisi hakkında, mukayeseye zemin teşkil edecek, elde başka örnekler bulunmadığından hiç bir

şey söylenemeyeceği yine makalenin müellifi tarafından belirtilmektedir.

Makalenin son kısmında da (s.19-21) *Ungarische Chronica* (Cassel 1606) adlı eserinin ikinci başkısında ek olarak İstanbul'un bir panoramasını neşreden alman sanatkarlarından Wilhelm Dilich' den bahsolunmaktadır. İstanbul'u şahsen görmeyen Dilich'in faygalandığı eserin kime ait olduğu bilinmez, bu hususta ancak bazı tahminler mevcuttur (s. 19). Buna rağmen XVII. yüzyıl sonuna kadar birçok sanatkarlar onun eserini kopya etmişlerdir.

Risâledeki resimlerden biri (s.4) Buondelmonte'nin plânının takriben 1450'de yapılmış bir kopyesine aittir, Diğerleri W. Dilich (s. 20) ile ondan faydalandığı âşikâr olan Jean Sauvé'nin (s. 21) İstanbul panoramalarıdır. İlâvede de sulu boya resimleri (1823 n. lu yazmadaki) kopyeleri okuyucuya sunulmaktadır.

Yukarıdaki muhtevadan anlaşılacağı üzere, makalenin esas mevzuunu teşkil eden resimlerle doğrudan doğruya ilgili kısmı çok mahduttur. F. Babinger bunları vesile ihtihaz ederek devrin İstanbul'a gelen elçileri, onların maiyyetindekiler, İstanbul'da bulunup Türk saray ve halk hayatına ait resimler yapan sanatkarlar hakkında kâh biyografik, kâh bibliyografik çok geniş malûmat vermiştir. Bu bakımdan makale, müellifinin -zaten hiç kimşenin şüphe etmediği- Osmanlı Tarihi'nin şark kaynaklarına olduğu kadar, garp kaynaklarına da derin vukufunun ortaya döküldüğü bir gösteri mahalli olmuştur, diyebiliriz. Bizler için makale, orijinal panoramaları kadar, bu bakımdan da çok istifadelidir.

Nejat Göyünç

Franz Babinger, *Zwei Stambuler Gesamtansichten aus den Jahren 1616 und 1642 (1616 ve 1642 yıllarından kalma İstanbul'a ait iki umumî manzara),*